

ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ

УДК 811.124'373.45.46:069

Іванна Фецько

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛАТИНСЬКОМОВНА ТЕРМІНОЛЕКСИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТЕРМІНОФОНДУ МУЗЕЙНИЦТВА

© Фецько І. М., 2018

У статті розглянуто питання латинськомовної термінолексики як невід'ємного компонента фахової мови музейників. Визначено особливості функціонування препозитивних і постпозитивних компонентів латинського походження в мові-реципієнті. Розглянуто найуживаніші терміни, утворені за допомогою словотвірних елементів латинського походження, проаналізовано їхню семантику й формальну структуру.

Ключові слова: українська мова, терміносистема музейництва, запозичення, латинськомовна термінолексика, формант.

The article deals with question of Latin lexicon as an integral component of museum staff professional language. Peculiarities of prepositive and postpositive components of Latin origin in the language of the recipient are determined. The most common terms are outlined. These terms coined by using components of Latin origin. Their semantics and formal structure are analyzed.

Keywords: Ukrainian language, museology term system, loan, Latin lexicon, formant.

Розвиток і динаміка науки, культури й мистецтва, міжнародна співпраця науковців зумовлює появу й активне функціонування в українській мові значної кількості термінних одиниць [7, с. 55]. Дослідники сучасної української мови зазначають, що цей науковий пласт займає понад половину всього словникового складу мови. Переконливим доказом цього є поява в лексикографічній практиці значної кількості термінологічних словників, де устандартовано й зуніфіковано чимало термінів. Навіть найбагатша лексичними ресурсами мова не може задовольнити потреб науки в номінації своїх понять. Брак власних номінативних засобів спричиняє до появи в мові запозичень, які є одним з активних джерел поповнення терміносистем [12, с. 280]. Запозичені з інших мов одиниці займають чільне місце у будь-якій термінній системі. Це можна пояснити давністю багатьох наук, а кожна наука, як відомо, не має національних кордонів. Термінологія розвивається рівночасно з піднесенням науки. Однак мова науки кожного народу, кожної нації має свою специфіку, що відображено як у спільному (міжнародному) термінному фонді, так і в національних ознаках. Міжнародне існує в різних національних формах. Воно не існує за межами національного й не може протиставлятися національному як щось зовнішнє, позанаціональне чи безнаціональне [5, с. 3].

Запозичування іншомовних мовних одиниць є закономірним процесом розвитку будь-якої мови. У галузі термінології інтернаціоналізація словникового складу мови особливо помітна, адже сама наука дедалі більше інтернаціоналізується, і цей процес триває невпинно [14]. В українській науковій термінології поряд із автохтонними та запозиченими термінами особливе місце посідають

термінні одиниці, утворені з компонентів запозичених із класичних мов. Оскільки базова термінологія будь-якої галузі науки, культури чи мистецтва грецька або латинська походженням, то ці компоненти функціують у різних мовах світу і їх називають міжнародними або інтернаціональними [8, с. 496]. Як зазначає І. Кочан, слова з міжнародними компонентами греко-латинського походження займають чільне місце в будь-якій терміносистемі. Наукова лексика української мови нараховує кілька сотень таких термінокомпонентів. Їх вважають ключем до термінології [5, с. 3].

Тему статусу іншомовних препозитивних і постпозитивних одиниць розглянуто у працях В. Акуленка, Н. Авілової, К. Городенської, Є. Карпіловської, Н. Клименко, І. Кочан, Н. Титаренко та інших. Сьогодні серед мовознавців нема єдиної думки щодо трактування цих складників. Маємо цікаві гіпотези, які пояснюють статус цих іншомовних компонентів. Афіксоїдами їх називають (Т. Канделакі, О. Безпояско, К. Городенська, Н. Кобзар), афіксами (Д. Лотте), афіксальними радикасоїдами (Р. Сафін), препозитивними й постпозитивними міжнародними блоками (В. Акуленко), міжнародними терміноелементами (В. Григор'єв), напівафіксами (М. Степанова), компонентами (І. Кочан), коренями (Є. Карпіловська), основами (Н. Клименко) тощо [8, с. 496].

Міжнародні термінокомпоненти є одним із продуктивних засобів творення термінів, бо короткі грецькі й латинські основи, виконуючи функцію термінних компонентів, нерідко позначають ознаки, які в українській мові вимагають невідкладних конструкцій, складних слів і словосполук [4, с. 35].

Особливості міжнародних компонентів у науковій термінології сучасної української мови докладно розглянула І. Кочан у посібнику «Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології» (К., 2013). Науковиця досліджувала дискусійні проблеми оновлення лексику, пов'язані передовсім із гармонійним поєднанням тенденції до інтернаціоналізації з намаганням зберегти національну своєрідність. Лексику з окремими термінокомпонентами розглядали А. Москаленко (*гіпер-, мікро-, міні-, супер-, ультра-*), Л. Пацера (*електро-*), Г. Півторак (*філ-...-філ-*), О. Сербенська (*фото-*), М. Сташко (*бібліо-*), Н. Титаренко (*авто-*), Г. Чернецька (*гідро-, макро-, мікро-, міні-, мульти-, термо-, турбо-*) тощо. Порушена тема не є вичерпаною, бо галузеві термінології є відкритими системами, розвиток яких викликає потребу нового описування або переосмислювання. Незважаючи на підвищений інтерес мовознавців до вивчення статусу запозичених компонентів, ця проблема, на нашу думку, і досі актуальна.

Терміносистема музейництва, як і будь-які інші галузеві термінні системи, потребує ґрунтовнішого аналізу іншомовних терміноодиниць, зокрема запозичених із класичних мов. Тому **актуальність теми** зумовлена потребою всебічного дослідження ролі латинськомовних запозичень у становленні терміносистеми музейної справи.

Мета статті – виокремити загальний корпус запозичень із латинської мови в терміносистемі музейної науки, з'ясувати їхнє значення, продуктивність, семантичну структуру, проаналізувати й визначити словотвірний потенціал іншомовних препозиційних і постпозиційних термінокомпонентів, яких уживають у сучасній українській терміносистемі музейництва.

Об'єктом дослідження є латинськомовні терміни музейної справи, які ввійшли до сучасної терміносистеми музейництва в різний час, але в синхронії існують як складники єдиної системи.

Предмет дослідження становить аналіз іншомовних терміноодиниць сучасної української термінної системи музейництва.

Джерелом фактичного матеріалу слугували сучасні українські термінологічні словники фахової мови музейної справи.

Непрості процеси в українській лексико-семантичній системі, що тривають у зв'язку з неспинним припливом запозичень, потребують наукового аналізування й узагальнення на цьому етапі мовознавчої науки. Доцільність використання іншомовної лексики може бути зумовлена цілою низкою причин, серед яких вирізняють як екстралінгвальні (позамовні), так і внутрішньолінгвальні (власне мовні). До екстралінгвальних належать міждержавні економічні, культурні й політичні контакти, що значно зростають у добу глобалізації. Внутрішньолінгвальними причинами запозичень є брак у національній мові відповідного слова для назви нового предмета, явища чи поняття; тенденція до

використання одного запозиченого слова замість звороту в українській мові, прагнення до підвищення чіткості терміна, що сприяє вилученню полісемії або омонімії в запозиченій мові.

Запозичання термінів суттєво не відрізняється від запозичання слів загальноживаної мови, проте певні відмінності є. Полягають вони саме в переважно писемному шляху проникнення нових мовних одиниць, а також можливості свідомого впливу на формування термінних систем [6, с. 444]. На думку І. Кочан, в українській мові домінує принцип золотієї середини: іншомовні слова, які не мають національних відповідників, адаптують і розчиняють у потужному арсеналі «національних слів» [3, с. 17]. Отже міжнародна лексика не порушує внутрішньої структури мови, а уможливорює контакти з мовами світу та свідчить про високий потенціал української літературної мови.

Сучасну українську терміносистему музейництва формували протягом тривалого часу. У її складі домінують терміноодиниці, утворені на ґрунті української мови, водночас чималу кількість складають запозичення, які свідчать про багатоджерельність походження термінологіки музейної справи як в історичному плані, так і на сучасному етапі. У чинній терміносистемі музейництва, що сформована на основі широкого використання всіх ресурсів загальнонаціональної мови, запозичення з класичних мов є її органічною частиною. Це тому, що протягом тривалого часу латинська й давньогрецька мови були в європейському ареалі міжнародними мовами науки. Саме тому запозичення з класичних мов стали невіддільною частиною терміносистем сучасних індоєвропейських мов [12, с. 280].

В українській терміносистемі музейної справи поряд із автохтонними та запозиченими термінами особливе місце посідають термінні одиниці, утворені із компонентів, які запозичено з класичних мов, зокрема з латинської. Оскільки базова термінологіка будь-якої галузі науки чи мистецтва походженням грецька або латинська, то ці компоненти функціують у різних мовах світу як міжнародні або інтернаціональні [8, с. 496].

Продуктивним для українського музейного термінотворення є дериваційна актуалізація латинських морфологічних елементів, які набули статусу інтернаціоналізмів: а) препозиційних формантів: *de-/de-*, *re-/re-*, *audio-/audio-*, *video-/video-*; б) постпозиційних формантів: *-ація/-atsija*, *-ент/-ent*, *-ур(а)/-ur(a)*, *-ор/-or*, *-ат/-at* тощо.

Найуживанішими є терміни із постпозиційним компонентом **-ація/-atsija** (адаптований варіант латинського суфікса *-atio*), із яким утворюють іменники на позначення **назв дій, процесів і явищ, пов'язаних з музейництвом** *апробація* ← лат. *approbatio* – схвалення, визнання [13, с. 51] – «визначення проби дорогоцінного металу, яку встановлює Палата пробірного нагляду України, куди передаються* предмети за листом музею та за відповідним актом» [11, с. 282]; *консервація* ← лат. *conservatio* – зберігання [13, с. 289] – «комплекс організаційних науково обґрунтованих заходів, які забезпечують захист музейних предметів та предметів музейного значення від подальших руйнувань, збереження їх** автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд» [9, с. 54] тощо, **назв інформаційних видань та довідкових музейних елементів** *анотація* ← лат. *annotatio* – зауваження, помітка [13, с. 42] – «атрибутивні дані експоната або інша інформація про нього, яку автори експозиції вважали за потрібне повідомити відвідувачам» [9, с. 15]; *експлікація* ← лат. *explicatio* – пояснюю, розгортаю [13, с. 191] – «текст, що пояснює значення символів, умовних позначок в експозиції» [9, с. 33] тощо, **назв нормативних актів та документів** *декларація* ← лат. *declaratio* – заявляю, оповіщаю [13, с. 15] – «назва деяких офіційних музейних документів, що подають потрібні відомості» [11, с. 197]; *облігація* ← лат. *obligatio* – зобов'язання, порука [13, с. 396] – «один із найпоширеніших видів цінних паперів, боргове зобов'язання емітента, за яким власники, кредитори отримують прибуток у терміни і в порядку, визначеному умовами емісії» [11, с. 380] тощо. Утворюючи терміни від основи, найчастіше використовують похідні від *-atio* суфікси з тією ж семантикою **-сія /-sija** *екскурсія* ← лат. *excursio* – прогулянка, поїздка, похід [13, с. 190] – «відвіду-

* передають – *ред.*

** їхньої – *ред.*

вання музейної виставки або експозиції під керівництвом музейного екскурсовода, який веде розповідь за темою експозиції, логічно переходячи від експоната до експоната, даючи додаткові коментарі та відповідаючи на запитання екскурсантів» [9, с. 67]; **-ція/-tsija аквізиція** ← лат. *acquisitio* – здобуваю, досягаю [13, с. 19] – «остаточний перехід предметів музейного значення у постійну власність музею» [9, с. 75]; **колекція** ← лат. *collectio* – збирання [13, с. 277] – «сукупність предметів, зібраних за яким-небудь принципом» [9, с. 41]; **експозиція** ← лат. *expositio* – виклад, опис [13, с. 191] – «частина музейної збірки, яка виставлена для огляду» [1, с. 62–63] тощо.

Мовні одиниці з формантом **-ент** позначають предмет, явище з вузькоспеціалізованою ознакою або процес, що стосується цієї ознаки. Терміни галузі музейництва із формантом **-ент** позначають **музейні угруповання та їхніх представників** *контингент* ← лат. *contingens (contingentis)* – який трапляється [13, с. 292] – «сукупність відвідувачів музею, які утворюють однорідну у певному відношенні групу» [1, с. 94]; **посади та спеціалізації фахівців у галузі музейництва** *експонент* ← лат. *exponens (exponentis)* – який виставляє для огляду [13, с. 192] – «приватна особа чи установа, які надають матеріали, що належать їм, для експонування на виставці або музейному заході» [10, с. 77] тощо.

Мовні одиниці на **-ур(а)** виражають значення збірності, в окремих іменниках цей формант називає ознаку, причому із стилістичним відтінком зниженості, а також властивий для таких назв осіб, які вказували на рису характеру, якусь особливість у ньому. У музейництві терміноодиниці на **-ур(а)** позначають збірні **назви музейного обладнання та устаткування*** *експонатура* ← лат. *expro* – виставляю для огляду [13, с. 191] – «сукупність експонатів» [9, с. 36] тощо, **назви інформаційних видань і довідкових музейних елементів** *сигнатура* ← лат. *signatura*, вод *signo* – визначаю, позначаю [13, с. 523] – «стрічка з текстом, яка пояснює зображення на середньовічних картинах як музейних експонатах, гобеленах тощо» [11, с. 127], **назви чинників, властивостей та особливостей фактура** ← лат. *factura* – оброблення, побудова [13, с. 602] – «1) своєрідність художньої техніки (зазвичай оброблення поверхні) у творах образотворчого мистецтва; 2) зовнішній вигляд тканини, скла тощо, який визначається характером оброблення, будовою» [11, с. 139] тощо.

Свою словотвірну активність у термінній системі музейної справи проявляє й формант **-арій**. Терміни, у складі яких є цей компонент, мають значення **«заклади та установи»** *віварій* ← лат. *vivarium*, від *vivus* – живий [13, с. 107] – «приміщення для утримання дрібних наземних хребетних тварин, головним чином земноводних, плазунів і гризунів, щоб спостерігати за їхнім життям. Пов'язане з природничою музейною справою» [1, с. 198] тощо. **«музейні предмети та їхні складові»**** *гербарій* ← лат. *herbarium*, від *herba* – трава [13, с. 126] – «колекція спеціально зібраних, засушених і змонтованих на аркушах паперу рослин, призначена для наукового опрацювання» [1, с. 40]; *денарій* ← лат. *denarius* – який складається з десяти*** [13, с. 169] – «римська срібна монета, що первісно дорівнювала 10 мідним асам» [11, с. 320] тощо.

Продуктивні також і терміни-іменники з формантом **-ат**. Терміноодиниці цього типу належать до назв **музейного обладнання та устаткування** *експонат* ← лат. *expro* – виставляю для показу [13, с. 191] – «музейний предмет, який виставлено для огляду; є структурною одиницею експозиції й становить основу музейної комунікації» [9, с. 71], **музейних предметів та їхніх складових** *дублікат* ← лат. *duplicatus* – подвоєний [13, с. 183] – «предмет, створений для того, щоб замінити оригінал з метою передати його вигляд, основні характеристики, а також іншу інформацію про нього» [9, с. 22]; *фальсифікат* ← лат. *falsificatum* – підроблене [13, с. 603] – «предмет, який імітує вигляд і властивості пам'ятки історії та культури або твору мистецтва певної епохи, школи, майстра і свідомо видається**** за оригінал» [9, с. 89] тощо.

Поширеними у термінній системі є іменники з формантом **-атор**. Своєю тематичною спрямованістю в межах музейної справи – це одиниці на позначення **посад і спеціалізацій фахівців у**

* устаткування – ред.

** складники – ред.

*** містить десять – ред.

**** видають – ред.

галузі музейництва *куратор* ← лат. *curator*, від *curo* – пікуюсь [13, с. 310] – «особа, якій доручено загальний нагляд за якоюсь роботою (наприклад, К. наукового проекту), діяльності якоїсь групи, розділом музейних фондів (наприклад, К. гербарію) тощо» [1, с. 101]; *реставратор* ← лат. *restauro* – відновлюю [13, с. 310] – «науковий працівник музею, який має відповідну кваліфікацію для проведення реставраційних робіт» [9, с. 99].

З-поміж терміноодиниць із запозиченими з латинської мови формантами вирізняємо й терміни з міжнародними компонентами, які є в препозиції. Найуживанішими в терміносистемі музейництва є такі міжнародні компоненти, як **де-**, **ре-**, **відео-**. У термінній системі музейної справи препозиційний компонент **де-** використовують із значенням «**вилучення припинення, усунення чогонбудь**» *деакцесія* ← лат. *de* і *accessio* – приєднання [13, с. 24] – «вилучення музейного предмета зі складу музейних фондів із зазначенням відповідної інформації в обліково-фондовій документації» [9, с. 105]; *дереставрація* ← лат. *restauratio* – відновлення [13, с. 498] – «здійснення комплексу науково обґрунтованих заходів щодо усунення спотворень музейного предмета, які виникли внаслідок застосування застарілих методів реставрації; у деяких випадках – нейтралізація слідів попередньої реставрації» [9, с. 29].

Терміни з компонентом **ре-** мають **семантику зворотної або повторюваної дії** *реабілітація* ← лат. *re* і *habilitas* (*habilitatis*) – придатність, спроможність [13, с. 482] – «сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та 79 функційних властивостей об'єктів культурної спадщини, приведення їх у стан, придатний для використання» [13, с. 97]; *реекспозиція* ← лат. *expositio* – виклад, опис [13, с. 191] – «часткова або повна заміна експозиції музею (окремих експозиційних комплексів)» [1, с. 172]; *реконструкція* ← лат. *re* і *constructio* – побудова [13, с. 492] – «комплекс заходів щодо відновлення втраченої історичної чи мистецької пам'ятки, за наявності достатніх наукових даних, а також значного історичного, наукового, художнього або іншого її значення» [11, с. 5].

В утворенні термінів із значенням вказівки на приналежність одиниці до зображення телевізійних, радіолокаційних та інших складних електричних сигналів на екрані бере участь латинськомовний компонент **відео-** *відеодokument* ← лат. *video* – дивлюся, бачу і *documentum* – повчальний приклад, взірць, доказ [13, с. 180] – «різновид музейних кіно-, фото-, фонових документів» [11, с. 190].

Серед латинськомовних термінів музейництва виокремлюємо й такі одиниці, які при запозиченні не змінили своєї формальної структури і живають їх у тій самій граматичній формі, що і в мові-джерелі: *індекс* ← лат. *index* – вказую [13, с. 225] – «список, покажчик, перелік» [1, с. 78]; *корона* ← лат. *corona* – вінок [13, с. 364] – «головний убір як музейний експонат, що є знаком царської влади» [11, с. 348]; *реліквія* ← лат. *reliquia* – залишки [13, с. 493] – «тип музейних предметів, що має високу експресивність (виразність) й особливу цінність як пам'ятка про історично важливу подію, унікальне природне явище або природний об'єкт, з яким він пов'язаний» [9, с. 99]; *легенда* ← лат. *legenda* – те, що треба прочитати [13, с. 318] – «документ, що містить усі відомості про походження музейних предметів» [9, с. 57]; *копія* ← лат. *copia* – запас, велика кількість [13, с. 297] – «точне відтворення вигляду, форми чи змісту оригіналу з того самого чи іншого матеріалу різними методами за існуючим оригінальним зразком» [9, с. 55] тощо.

Отже, тенденція спиратися при створенні нових термінів на латинськомовні термінокомпоненти залишається однією з провідних. Саме ініціальні та фінальні компоненти створюють каркас моделей сучасних термінів музейництва, є формантним кодом їхньої структурної будови, який допомагає розуміти вже наявні терміноодиниці та створювати за їхнім зразком нові. Поширення терміноодиниць з іншомовними препозитивними та постпозитивними компонентами можна пояснити як мовною традицією, так і намаганням передавати одним словом доволі складне наукове поняття, а також прагненням відповідати вимогам європейської мовної спільноти.

Залучення запозичень дає змогу українській терміносистемі органічно вписуватись у світовий науковий контекст. Увіходячи до терміносистеми, іншомовні одиниці зазнають відповідної фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації, що уможливує розширення та збагачення сучасної

української терміносистеми музейництва. На сучасному етапі музейну науку поповнюють запозичення з європейських мов. Хоча українська мова здатна повністю або частково асимілювати іншомовні термінолексеми, велика кількість запозичень створює загрозу для зрозумілості національної терміносистеми.

1. Климичин О. С. *Природнича музейна термінологія : словник-довідник* / О. С. Климичин. – Львів : Державний природознавчий музей НАН України, 2003. – 244 с. 2. Ключко Ю. М. *Музеєзнавство : словник-довідник* / Ю. М. Ключко. – К. : НАКККіМ, 2013. – 82 с. 3. Кочан І. *Іншомовні слова, калька чи національні відповідники?* / І. Кочан // *Українська наукова термінологія : зб. мат. наук.-практ. конф. «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу»*. – № 2. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 9–26. 4. Кочан І. М. *Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові* / І. М. Кочан. – Львів : ВЦ ЛНУ, 2004. – 519 с. 5. Кочан І. *Слова з компонентом -метр у сучасній українській мові* / І. Кочан // *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. пр.* – К., 2009. – Вип. 17. – С. 3–13. 6. Кочан І. *Слова-терміни з міжнародними компонентами, що вживаються у пре- і постпозиції* / І. Кочан // *Вісник Львівського ун-ту. Серія : Філологічна*. – 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 444–450. 7. Кочукова Н. І. *Терміни з компонентом нео- в українській науковій мові* / Н. І. Кочукова // *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 49. – С. 55–57. 8. Мартиняк О. А. *Терміни з міжнародними компонентами -метр, -граф і -скоп та їхні синоніми на українському ґрунті* / О. А. Мартиняк // *Наук. вісник Волинського нац ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки*. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – № 6. – С. 496–500. 9. Микульчик Р. *Словник-довідник термінології музейництва* / Р. Микульчик, П. Слободян, Є. Діденко, Т. Рак. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 128 с. 10. *Музеєзнавство : словник базових термінів* / укл.-упор. Л. М. Міненко ; за заг. ред. к. і. н., полковника Карпова В. В. – К. : Фенікс, 2013. – 152 с. 11. Овчарова О. В. *Словник-довідник музейного працівника* / О. Овчарова, Р. Яушева-Омельянчик, Л. Сургай. – К. : КИІ, 2013. – 461 с. 12. Петришин М. *Запозичення з класичних мов як складова частина геологічної термінології* / М. Петришин // *Наукові записки КДПУ. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. – 2010. – Вип. 89 (3). – С. 280–283. 13. *Словник іншомовних слів* / укл. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. 14. *Смуцинська І. В. Інтернаціоналізми та «хибні друзі» як проблема перекладу* / І. В. Смуцинська // *Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи : зб. наук. пр.* – 2010. – С. 201–205.